

**Lejla Demiri. ‘Ubayd Allāh Al-Samarqandī (d. 701/1301)
On Servanthood and Repentance: A Critical Edition and
Annotated Translation. Cambridge: CMC Press, 2023. 104
s. ISBN: 978-1-916608-00-9**

TUĞBA ÖZOĞLU

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türkiye
Ankara University Faculty of Divinity, Turkey
ozturkt@ankara.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-1315-2834>

Son yıllarda müteahhir dönem kelimelerine yönelik akademik ilgi belirgin biçimde artmış; bu ilgi, geç dönem İslam düşüncesine ait yazma eserlerin yeniden değerlendirilmesini gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, Maturidîlik üzerine yapılan çalışmalar, hem yazma eserlerin gün yüzüne çıkarılması hem de bu alandaki akademik ilgidaki artış sayesinde, geçmişe nazaran daha sistematik ve derinlikli bir hâl almıştır. Özellikle klasik kaynakların tahkiki ve tercümesi yoluyla Maturidî geleneğin özgünlüğünü ve tarihsel sürekliliğini ortaya koymaya yönelik çabalar, alana dair yeni okumalara imkân tanımakta, bu okumalar da yeni araştırmalara kapı aralamaktadır. Bu bağlamda, tarihe tanıklık etmiş ancak bugüne yeterince aktarılamamış alimlerin eserlerinin tanıtılması ve ilmî literatüre kazandırılması, özellikle Kelam ilmi açısından dikkate değer bir katkı sağlamaktadır. Görece daha az bilinen âlimlerin yazmaları üzerinde yapılan çalışmalar hem Maturidî geleneğin farklı dönemlerde sergilediği düşünsel yönelimleri hem de kelam ilminin tarihî gelişimini daha sağlıklı analiz etme imkânı sunmaktadır. Lejla Demiri’nin kaleme aldığı *On Servanthood and Repentance* adlı eseri de bu çerçevede değerlendirilmelidir; zira daha önce çalışılmamış olan ‘Ubeydullāh es-Semerqandî’nin (ö. 701/1301) iki risalesinin tenkitli neşrini ve İngilizce çevirisini sunarak, Maturidî kelam literatürünü zenginleştiren nitelikte özgün ve anlamlı bir katkı ortaya koymaktadır.

Maveraünnehir alimlerinden olup, 13. yüzyılda Şam'da yaşamış müteahhir dönem Hanefi- Maturidî alimi 'Ubeydullâh es-Semerķandî nisbesiyle bilinen, Ebû Muhammed el-Bârsâh Rukneddîn 'Ubeydullâh b. Muhammed b. 'Abdul'azîz es-Semerķandî, Maverâünnehir bölgesi Hanefî-Maturîdî geleneğinin önemli âlimlerindendir. Buna rağmen hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığımız 'Ubeydullâh es-Semerķandî 7/13. yüzyılda Semerkant'ta doğmuş, daha sonra eğitim için önce Bağdat'a gitmiş, ömrünün son on yılını da Şam'da geçirmiştir. Şam'ın Zâhiriyye Medresesi, Emevi Camii gibi meşhur cami ve medreselerinde halka oluşturup dersler vermiştir. Son olarak Şam'da Nûriyye Medresesinde ders vermek üzere atanmış; ancak birkaç gün sonra bir çömlekçi tarafından öldürülmüştür (s. 1).

Yazara göre 'Ubeydullâh es-Semerķandî'nin özgün tarafı, mütekellim ve mantıkçı olmasının ötesinde kelim anlayışını sufi düşüncelerle mezcetmesidir. Yazar bu yönüyle 'Ubeydullâh es-Semerķandî'yi kelim ve tasavvufu birleştiren Ebû Hâmid el-Ġazâlî'ye (ö. 505/1111) benzetmiştir (s. 3). Yazarın kitabında işaret ettiği üzere tıpkı el-Ġazâlî gibi 'Ubeydullâh es-Semerķandî de eserlerinde kelim âlimlerinin yanında sufilerden alıntılara yer vermiştir.

'Ubeydullâh es-Semerķandî aldığı eğitimler neticesinde kelim, fıkıh, tefsir hadis ve tasavvuf gibi ilimleri içeren birçok eser kaleme almış ve bunların bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Ancak bu eserler, İstanbul, Bursa ve Kastamonu gibi şehirlerdeki kütüphanelerde el yazması olarak bulunmakta olup, incelenmeyi, araştırılmayı ve okuyucuyla buluşturulmayı beklemektedir. Yazar, es-Semerķandî'nin bu kadar üretkenliğine karşılık eserleri üzerine yapılmış araştırmaları, Türkçede iki ansiklopedi maddesi, İngilizcede ise akaid risalesinin bazı bölümlerinin açıklamalı tercümesinden ibaret saysa da ülkemizde ona dair çeşitli makaleler yazılıp,¹ yüksek lisans tezleri yapılmıştır. 'Ubeydullâh es-Semerķandî'nin tövbe risalesini ele alan 2025 yılında tamamlanmış yüksek lisans tezi bu çalışmalar arasında öne çıkarılır.² Yazar kitabında, es-Semerķandî'nin daha önce yayınlanmamış iki kısa risalenin tahkikini yapıp, açıklamalı İngilizce çevirisiyle birlikte vermektedir: *Risâletu'l-'Ubûdiyye* (*Treatise on Servanthood/Kulluk Risalesi*) ve *Risâletu't-Tevbe* (*Treatise on Repentance/Tevbe Risalesi*).

¹ Mustafa Vacid Ağaoğlu, "Rukneddin es-Semerķandî'nin 'Risâletü'r-rûh/Ruh Risalesi' Adlı Eseri: Tahlil ve Tahkik," 576-610.

² Asra Kasır, "Ruknüddin Semerķandî'nin Tevbe Risalesinin Tahkik Ve Tahriri." (yüksek lisans tezi).

Yazar öncelikle *Risāletu'l-'Ubūdiyye/Kulluk Risalesi'*nden başlamıştır. Risalenin el yazmalarını İstanbul, Süleymaniye – Esad Efendi 1695, fol. 91b-93a (tarihsiz), Bursa, Bölge Yazmalar Ktp. – Ulucami 1674, fol. 44a-51b (Cemaziyelahir 705/23 Aralık 1305 tarihinde tamamlanmıştır), İstanbul, Süleymaniye – Hacı Beşir Ağa 387, fol. 116a-120a (tarihsiz) kütüphanelerinden temin etmiştir. Bu yazmalar arasında değerlendirme yapan yazar, Ulucami nüshasıyla Esad Efendi nüshasının benzer özellikler sergilediğini, Hacı Beşir Ağa nüshasında ise sık sık hatalar bulunduğunu aktarır (s. 13).

Eserde edisyon kritiği yapılan iki risalede 'Ubeydullāh es-Semerqandī, yeri geldikçe ayet ve hadislerle referanslarda bulunur. *Risāletu'l-'Ubūdiyye'*ye, "Ey Ademoğlu, ben ne zaman bir şey dileysem ona 'Ol!' derim ve o da olur..." hadisi³ ve "Bilin ki, ben cinleri ve insanları sadece bana kulluk etsinler diye yarattım."⁴ ayetine atıfla başlamıştır.

Risalede 'Ubeydullāh es-Semerqandī, "kulluk" (*'ibāda*) kavramını neredeyse "özgürlük" ile eşdeğer bir düzlemde ele alır. Ona göre yalnızca Allah'a kul olan kimse, başkalarına kulluktan kurtularak gerçek özgürlüğe ulaşabilir. Bu noktada kulluğu; çaba, gayret ve şahitlikle gerçekleşen üç dereceye ayırır: *'ibāde*, Allah'a bedenle yapılan ibadet; *'ubūdiyye*, Allah'a kalple yönelmek; *'ubūde* ise Allah'a ruhla teslimiyettir. Buna göre Allah'a nefsiyle ibadet eden kişi *şāhibu 'ibāde*, kalbiyle ibadet eden *şāhibu 'ubūdiyye*, ruhuyla ibadet eden ise *şāhibu 'ubūde* olarak adlandırılır (ss. 18–19).

Eş'arî kelimacı ve mutasavvıf Ebū'l-Kāsim 'Abdulkerīm el-Ğuşeyrī (ö. 465/1072), *Risāletu'l-Ğuşeyriyye* adlı eserinde kulluğun bu derecelerini; kelim ilminde herhangi bir konuyu ispatlarken başvurulmuş ve kesinlik derecelerine göre sınıflanan yakīn türleriyle ilişkilendirerek izah etmiştir.⁵ 'Ubeydullāh es-Semerqandī'nin bu eserden aktardığına göre; birinci derece olan *şāhibu 'ibāde*, kati bilgiye sahip olanlar (*'ilmu'l-yakīn*); ikinci derece *şāhibu 'ubūdiyye*, kati görüş sahipleri (*'ayne'l-yakīn*); üçüncü derece *şāhibu 'ubūde* ise kati gerçekliğe ulaşanlar (*ḥaḳḳa'l-yakīn*) ile eşleştirilir (ss. 20–21). El-Ğuşeyrī'nin kulluk derecelerini kelimî bir epistemoloji çerçevesinde

³ Demiri, hadise kaynak olarak az bir farkla aktarımının yapıldığı el-Ğazālī'nin eserini göstermiştir. Bkz. Ebū Ḥāmid el-Ğazālī, "el-Mevā'iz fī'l-Aḥādīş-i'l-Ğutsiyye," 613.

⁴ 51/ez-Zāriyāt: 56. Metinde geçen ayetlerin tercümesinde; *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali* kullanılmıştır.

⁵ Ebū'l-Kāsim 'Abdulkerīm el-Ğuşeyrī, *er-Risāletu'l-Ğuşeyriyye*, 2:347; el-Ğuşeyrī, *Al-Qushayrī's Epistle on Sufism*, 210.

yakın kavramlarıyla ilişkilendirmesi ve bunları bilinçli farkındalık, bilgi ve sezgiyle temellendirmesi ayrıca dikkat çekicidir.

Es-Semerķandî ibadetin felaketlerini üç maddede ele almıştır: rehavet, övgü sevgisi (*ḥubbu'l-medḥ*) ve kibir (ss. 36-37). O, insanların övgüsünü ve saygısını kazanmak için Allah'a ibadet etmeyi bir tür şirk saymıştır.

İkinci risale olan *Tevbe Risalesi*'nde de tıpkı *Kulluk Risalesi*'nde olduğu gibi üç farklı yazma nüsha karşılaştırılmıştır: İstanbul, Süleymaniye – Ayasofya 2354, fol. 7a-12b (tarihsiz); İstanbul, Süleymaniye – Hacı Beşir Ağa 387, fol. 132b-138a (tarihsiz) ve Kastamonu, Yazma Eser Kütüphanesi – KHK875/03, fol. 50a-51b (tarihsiz). Yazarın değerlendirmesine göre Kastamonu nüshası eksik olmasına rağmen, doğru okumalar ve mevcut pasajların sağlamlığı açısından diğer nüshalardan ayrılmakta ve öne çıkmaktadır (s. 47).

Es-Semerķandî bu risalesine de bir ayet ve hadisle başlar: “Tevbe eden var mı tevbesini kabul edeyim?”⁶ hadisiyle; “... Allah tevbe edenleri sevdiği gibi nezih davrananları da sever”⁷ ayetini birlikte kullanır. Bu ayeti, yalnızca sürekli tevbe edenlere yönelik ilahi bir sevgi olarak yorumlar; kişi günahı tekrar etse bile, her seferinde tevbesini yeniliyorsa bu sevginin muhatabı olmaya devam eder. Bu noktada yazar, metinde doğrudan yer almayan ancak bağlam açısından önem taşıyan “tevbe” kelimesinin kökeni ve anlamına dair açıklayıcı bir dipnot sunarak, metne kavramsal derinlik kazandırmıştır (ss. 50-51).

Es-Semerķandî ilk risalesinde görülmeyen kelimî tartışmalara bu risalesinde değinir. Özellikle kişinin bazı günahları için tevbe edip diğerleri için bağışlanmayı dilememesi hâlinde tevbesinin geçerli sayılmayacağına dair Mu'tezile'ye ait görüşü aktarır ve buna karşılık Ehl-i Sünnet'in eleştirisine yer verir. Mu'tezile'ye göre tevbe veya salih amelin kabulü ancak kişinin tüm günahlardan arınması ve günahkâr davranışlardan kesin olarak uzak durmasıyla mümkündür. Bu yaklaşıma itiraz eden Ehl-i Sünnet âlimleri ise, eğer bu görüş doğru olsaydı, amellerin tartılmasına gerek kalmayacağını savunur. Es-Semerķandî de bu bağlamda Kur'an'dan çeşitli ayetlerle Ehl-i Sünnet'in tutumunu destekler: “Sonunda, zerre kadar iyilik yapan kimse onun karşılığını görür.”,⁸ “O gün, günah ve sevapların ölçülüp

⁶ İbn Hanel, *el-Musned*, 15:362 (no. 9591).

⁷ 2/el-Bakara: 222.

⁸ 99/ez-Zilzâl: 7.

tartılması tam bir adaletle gerçekleştirilecektir. Terazide iyilikleri ağır gelenler kurtuluşa ereceklerdir”⁹ (ss. 54- 57).

Yazar, bu konuya ilişkin açıklamayı yine dipnotta sunmuştur. Ona göre es-Semerḳandī, Mu‘tezile’nin büyük günah işleyen (*ṣaḥibu’l-kebīre*) kişi tevbe ettiği takdirde Yüce Allah’ın affedeceği doktrinine atıfta bulunur. Tevbe edilmediğinde mağfiret de gerçekleşmez. Ancak yazar Ḳādī ‘Abdulcebbār’ın metinlerine atıfta bulunarak, Mu‘tezile’nin büyük günahlar (*kebā’ir*/grave sin) için tevbenin zorunlu olduğunu, küçük günahlar (*ṣaḡā’ir*/lesser sin) konusunda ise Allah’ın dilerse kişinin tevbe etmesine bakmaksızın affedebileceği görüşüne işaret eder.¹⁰

Es-Semerḳandī tevbenin en zor biçiminin *Tevbetu’l-İstiḳāme*/Doğruluk Tevbesi olduğunu belirtir. Bu, kişinin iç dünyasında aşırılıktan (*ifrāt*) ya da rehavetten (*tefrīt*) sakınarak hayatının her anında aşırıya kaçmaktan ve ihmalkâr olmaktan dolayı af dileme hâlidir. Bu tevbe türü orta (vasat) yolu bulmayı ve onda sebat etmeyi gerektirir. Kur’an’ın başında da böyle dua etmemiz öğretilmiştir: “Sen bizi doğru yola ilet.”¹¹ (ss. 76-77).

Bu bölümde ele alınan son bir tartışma ise tevbenin işlenen günahları unutmak olduğunu söyleyen Cunejd-i Bağdādī (ö. 298/911) ile hatırdı tutmak olduğunu ifade eden Ebū Bekir b. İshāḳ el-Kalābāzī el-Buḥārī (ö. 380/990) arasındadır. Risalede es-Semerḳandī, iki görüşün el-Kalābāzī’nin *Kitābu’t-Ta’arruf* eserinde uzlaştığını söylese de yazar dipnottaki açıklamasında aralarındaki çatışmanın devam ettiğini belirtir (ss. 80-81).

Kitapta ele alınan risalelerde es-Semerḳandī, kulluk ve tevbe meselelerine dair görüşlerini yalnızca Mâturidî gelenek bağlamında değil, Eş’arî âlimlerin görüşlerine de yer vererek Ehl-i Sünnet çerçevesinde sunmuştur. Metin genelinde kelamî tartışmalara sınırlı düzeyde yer verilmiş olup, bu bağlamda dikkate değer yegâne bölüm, Mu‘tezile ve Ehl-i Sünnet arasındaki “kulun tüm günahlarından pişman olup olmaması” meselesi etrafında şekillenen doktriner farklardır. Bu tartışma ise risalenin bütününe oranla oldukça sınırlı bir yer kaplamaktadır.

Kelami tartışmaların metin genelinde oldukça sınırlı kalmasına karşın, eserde yer alan sufi menşeli rivayetlerin sayıca fazla oluşu ve bu rivayetlerin anlatı temelli yapısı dikkat çekmektedir. Bu tür aktarımlar, verilmek istenen mesajın doğrudan akli veya teorik argümanlarla değil;

⁹ 7/el-A’râf: 8.

¹⁰ Ḳādī ‘Abdulcebbār, *Kitābu’l-Uṣūl’l-Ḥamse*, (*Defenders of Reason in Islam. Mu’tazilism from Medieval School to Modern Symbol*), 90-115.

¹¹ 1/el-Fātiḥa: 6.

sezgiye, örneğe ve manevi tecrübeye dayalı anlatımlarla sunulmasına olanak tanımaktadır. Es-Semerķandī, mezhepler arası doktriner farklılıkları derinlemesine tartışmak yerine, Şehābeddīn es-Suhreverdī (ö. 587/1191), Cuneid-i Bağdādī gibi sufi otoritelerin rivayetlerinden yararlanarak konuya açıklık kazandırmayı tercih etmiştir. Bu yaklaşım, kulluk ve tevbe gibi pratik boyutu öne çıkan Kelam konularının, mezhebî aidiyetlerden ziyade bireysel ve manevi yönleriyle ele alınmasına imkân vermiştir. Es-Semerķandī bu yöntemi, söz konusu konulara ilgi duyan geniş bir kitleye ulaşma amacıyla tercih etmiş olabilir.

Demiri de çalışmasında doğrudan bir hedef kitle belirtmemekle birlikte, tercüme kısmında verdiği açıklayıcı dipnotları ve ek kaynaklara yönlendirmeye, eserin hem akademik çevrelerce hem de konuya yeni yönelen araştırmacılar tarafından erişilebilir kılındığını göstermektedir. Yazar ele aldığı iki risalenin her birini üçer el yazması üzerinden değerlendirmiştir. Fakat yazmalar sadece bu nüshalardan mı ibaret yoksa yazar mı sadece bu nüshaları tercih etti, öyleyse bu tercihin nedeni gibi soruların cevabı okuyucuyla paylaşılmamıştır. Diğer taraftan yazarın, değerlendirmeye konu olan yazmaların müellife mi yoksa bir müstensih mi ait olduğu hususunda da okuyucuya açıklayıcı bir bilgi sunduğu görülmemektedir. Bu tür bir bilgilendirme hem metnin otoritesini tayin etmek hem de yazmanın tarihî değeri hakkında fikir sahibi olabilmek açısından önemli bir katkı sağlayabilirdi. Benzer şekilde, metin neşrinde takip edilen tahkik yöntemine dair açıklayıcı bir değerlendirmede de bulunulmamıştır. Oysa bu bilgilere, kitabın girişinde ya da transliterasyon esaslarının açıklandığı bölümde yer verilmiş olsaydı, okuyucular metni değerlendirirken hangi ilkeler doğrultusunda şekillendirildiğini göz önünde bulundurabilir ve yapılan tercihleri daha sağlıklı bir zeminde yorumlayabilirdi. Bu tür bir açıklama, çalışmanın akademik yeterliliğini pekiştirmenin yanı sıra, okuma sürecine metodolojik bir açıklık da kazandırır.

Yazar söz konusu nüshalar arası farklılıkları da Arapça metin içerisinde dipnotlarda belirtmişken, çeviri metindeki karşılıklarına açıklayıcı dipnotlar aracılığıyla atıfta bulunmaması, kaynak metinle çeviri metnin bütünlüğünü sınırlandırmaktadır. Oysa varyantların tercüme düzeyinde de görünür kılınması, ana metinle çeviri arasında karşılaştırmalı okumalara metodolojik bir zemin sağlayabilirdi. Bu durumun aksi de İngilizce çeviri kısmında sunulan karşılaştırmalı bilgiler ve değerlendirmelerin orijinal metinde yer verilmemesiyle gerçekleşmiştir. Yazar risalelerin

tercümesinde, anlamın güçleştiği veya açıklama gerektiren kısımlarda detaylı dipnotlar aracılığıyla okuyucuya rehberlik etmiştir. Özellikle bazı kavramların açıklamasına dair metin dışı ancak bağlama uygun dipnot katkıları (örneğin “tevbe” kavramının kökeni), yazarın yalnızca çevirmen değil, aynı zamanda yorumlayıcı ve yönlendirici bir rol üstlendiğini göstermektedir. Ancak bu tür bilgiler de yalnızca tercüme bölümünde değil, Arapça metinle de doğrudan ilişkilendirilerek verilmiş olsaydı, çalışmanın filolojik derinliği ve metin merkezli yönü daha da pekiştirilebilirdi. Bu durum, özellikle Arapça metni esas alarak çalışan araştırmacılar açısından belirli sınırlılıklar doğurmaktadır. Bununla birlikte, Arapça metinde verilmeyen kaynaklar, kitabın sonunda yer alan bibliyografyada detaylıca listelenmiştir. Yine kitabın sonunda, risalelerde geçen ayet ve hadislerin derli toplu şekilde sunulduğu tablo ile birlikte hazırlanmış indeks bölümü, okuyucuya sistematik erişim imkânı sağlayarak eserin kullanılabilirliğini arttırmıştır.

Risalelerde geçen ayet ve hadislerin kaynaklarına dair verilen açıklamalar da hem metnin özgün bağlamını korumuş hem de akademik güvenilirliğini artırmıştır. Ancak bazı hadislerin dipnotu hadis eserleri yerine el-Ğazālî’nin eserinin referans verilmiş olması dikkat çekicidir. (ss. 18-19.) Diğer taraftan, her ne kadar Şehâbeddîn es-Suhreverdî (ss. 54-55) ve Ebû Yezîd el-Bisṭâmî (ss. 24-25) gibi isimlerin eserlerine dair gerek Arapça metinde gerekse çeviri metnindeki dipnotlarda herhangi bir kaynak bilgisi verilmezken, genel itibarıyla tahkik sırasında metinde ismi geçen ya da görüşlerine atıfta bulunulan mütekellim ve sufilerin eserlerine müracaat edildiği görülmektedir. İlgili bölümlerin ve künye bilgilerinin dipnotlarda verilmesi, çalışmanın ilmî kalitesini pekiştirmektedir. Bu yönüyle yazar, okuyucuya ileri okuma ve araştırma için kaynak önerisi de sunmaktadır.

Sonuç olarak eser, yukarıda saydığımız yönleriyle yazma hâlindeki risalenin edisyon kritiğini gerçekleştirerek, bu metinleri günümüz literatürüne kazandıran akademik ve titiz bir çalışmanın ürünü olarak değerlendirilebilir. Kitabın sade ve işlevsel sayfa düzeni, dipnotları ve sistematik dizin yapısı, eserin yayına hazırlık sürecinde dikkatli bir redaksiyon süreci yürütüldüğünü göstermektedir. Lejla Demiri’nin bu çalışması, özellikle klasik metinlerin erişilebilirliğini artırması ve özgün kaynakları ilmî yöntemle sunması açısından İlahiyat alanına ve özelde Kelam literatürüne katkı sunmaktadır. İslam düşüncesiyle ilgilenen araştırmacılar, Maturidî teolojisine odaklanan akademisyenler ve özellikle bu geleneğin tarihsel sürekliliğini takip etmek isteyen araştırmacılar için

kaynak niteliği taşımaktadır. Gelecekte, es-Semerkindî gibi nispeten az bilinen kelimcilerin diğer yazmaları üzerine yapılacak edisyon kritiklerinin ve çevirilerin hem bu geleneğin düşünsel gelişimini daha net göstermesi hem de Maturidîliğin entelektüel sürekliliğini daha sağlam bir zemine oturtması açısından büyük katkı sağlayacağı açıktır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, Mustafa Vacid. "Rükneddin es-Semerkindî'nin 'Risâletü'r-rûh/Ruh Risalesi' Adlı Eseri: Tahlil ve Tahkîk." *Kader* 21:2 (2023): 576-610.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, ed. Şu'ayb el-Arnâvût. Beyrût: Mu'essesetu'r-Risâle, 1993-2001. no. 9591.
- el-Ğazâlî, Ebû Hâmid. "el-Mevâ'iz fi'l-Ahâdiş-i'l-Ğudsiyye" *Mecmû'at Resâ'il el-İmâm el-Ğazâlî*, ed. İbrâhîm Emîn Muḥammed, içinde 606-623. Ķâhire: el-Mektebetu't-Tevfikîyye, tsz.
- el-Ğuşeyrî, Ebû'l-Ğâsim 'Abdulkerîm. *er-Risâletu'l-Ğuşeyriyye*. ed. Abdulḥalîm Maḥmûd ve Maḥmûd ibnu's-Şerîf. Ķâhire: Dâru'l-Ma'ârif, tsz.
- el-Ğuşeyrî, Ebû'l-Ğâsim 'Abdulkerîm. *Al-Qushayri's Epistle on Sufism*, çev. Alexander D. Knysh. Garnet Publishing, 2007.
- Ğādî 'Abdulcebbâr. *Kitâbu'l-Uşûli'l-Ğamse. (Defenders of Reason in Islam. Mu'tazilism from Medieval School to Modern Symbol.* çev. Richard C. Martin, Mark R. Woodward ve Dwi S. Atmaja. Oxford: Oneworld, 2003.
- Kasır, Asra. "Rüknuddin Semerkandi'nin Tevbe Risalesinin Tahkik ve Tahriri." Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, 2025.
- Şener, Abdülkadir, M. Cemal Sofuoğlu, Mustafa Yıldırım. *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meal*. 4. Baskı. İzmir: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2014.